

УДК 316.42:008.001.4; 316.7; 87.883

Л. В. Афанасьєва
кандидат філософських наук, доцент,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Р. І. Олексенко
доктор філософських наук, доцент,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ПРИНЦИП ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ ЯК ОСНОВА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Багатонаціональний сучасний соціум, у якому від початку закладені полікультурні відмінності і різноманіття, й ущільнення полікультурного простору в процесі диверсифікації і диференціації культурних відмінностей дає підставу говорити про полікультурність як принципову ознаку сучасного суспільства. Саме тому особливо значущими для полікультурного суспільства виявляються два процеси: стабільності – стійкості (просторової заданості полікультурності) і комунікації (взаємообмінів і міграцій між суб'єктами полікультурних просторів).

Проблемою полікультурності та її розгортання у світі займався велике коло зарубіжних та вітчизняних науковців із діалогу культур (В. Біблер, М. Бахтін, А. Смирнов та ін.), інтеркультуралізму (Г. Герц, Г. Гофстеде, М. Нусбаум, А. Раттансі), мультикультуралізму (Ю. Габермас, В. Кимліка, Ч. Тайлор та ін.). Однак, незважаючи на глибоке опрацювання окремих аспектів, праць, присвячених системному і цілісному аналізу цієї проблеми, в українському суспільстві сьогодні бракує.

Метою даної статті є висвітлення принципу полікультурності як філософського обґрунтування шляхів узгодження культурних смислів і значень міжкультурної взаємодії представників різних етносів сучасного українського суспільства.

Полікультурність цивілізаційного середовища як предмет наукового розгляду викликала надзвичайно глибоку увагу науковців у зв'язку з загостренням у сучасному світі проблеми – посилення впливу культурних чинників на політичні процеси, що були зумовлені розвитком глобалізації, зокрема значним збільшенням масштабів міжнародної міграції населення і трансформацією системи національних держав [2; 5]. Дві тенденції – глобалізація світових цивілізаційних процесів і збереження культурної ідентичності – зумовили своєрідність стану сучасної культури [1; 12–14]. Досліджуючи феномен національної ідентичності в умовах глобалізації, вчені зауважують, що нація потрапляє в ситуацію транснаціональності, а культура – в ситуацію полікультурності. Полікультурність означає, що «змінюється зовнішній вимір культурної ідентичності – з'являються нові символічні культурні простори, а ті, що існували досі, подрібнюються і розмиваються. Зміні також піддається внутрішній вимір культурної ідентичності, оскільки піддаються наявні ціннісні установки індивіда» [3; 7].

Таким чином, з одного боку, можемо бачити, що «формується глобальний соціокультурний простір, який посилює взаємозв'язок країн і цивілізацій у цій сфері, їх взаємний вплив, взаємне проникнення і переплетіння, особливо у зв'язку з міграціями, які посилюються. З іншого боку, розвивається процес цивілізаційної самосвідомості, підкреслення самобутності культур, протистояння релігій» [19, с. 281]. Отже, така ситуація в сучасному світі неминує впливати на буття людини, зумовлює функціонування систем цінностей і скеровує смислові орієнтири у суспільстві. Залучення до цього процесу сучасних глобальних технологій значною мірою посилює цей вплив і ставить нові соціокультурні виклики перед людиною в умовах полікультурного суспільства.

Глобалізація є незмінною умовою діяльності людини від кінця ХХ ст. Науковці різних гуманітарних галузей стверджують, що глобалізація спричинила і низку негативних наслідків. Йдеться насамперед про «своєрідний «шок» у сучасній культурі, спричинений перебігом швидких змін» (У. Бек, А. Тоффлер). Одним із проявів такого «шоку» є, власне, процеси самоідентифікації гомогенного, закритого, замкненого в собі національно-державного простору [4, с. 82].

Відповіддю на соціокультурну глобалізацію стає формування нового соціокультурного поля під впливом багатьох чинників, у т. ч. зміни світосприйняття споживачами культури і протидія наростанню соціальної апатії у частини населення, що з'явилася внаслідок конфлікту стереотипів і виникнення почуття власної неповноцінності. Оскільки сучасний стан суспільства визначається багато в чому уніфікацією цінностей і знеціненням національно-культурної ідентифікації особистості, сьогодні сформувалася категорія людей, т. зв. «громадян світу», які не ідентифікують себе за культурно-соціальними критеріями як частину певного національного культурного об'єднання. Значний вплив на свідомість громадян чинить політика співвіднесення культурної ідентичності з національною: «Ключовим фактором культурної ідентичності є національна ідентичність <...> більшість людей у сучасному світі соціалізовані і піддані пропаганді, аби вони піддавалися національній культурній ідентичності» [10].

Як можемо бачити, з розвитком глобальних процесів зростає занепокоєння збереженням традиційних цінностей (загалом культурною ідентичністю) та вибудовування стратегій їх захисту (відомо, наприклад, що із поширенням наднаціональних структур посилюється націоналізм). Глобальні змісти по-різному інтерпретуються в різних локальних умовах. Польський антрополог В. Кулігівський демонструє це на прикладі відомого американського серіалу «Династія». Серіал демонструвався у понад 100 країнах світу, але по-різному сприймався у кожній із них: американці вбачали в ньому ілюстрацію шляху до суспільного добробуту, навколо якого постала їхня культура, росіяни знаходили в серіалі передусім закулісні ігри політиків, в арабських країнах звертали увагу на дегенерацію та моральне виродження Заходу, в Польщі захоплювалися «американською мрією» [9].

Цілком зрозуміло, що будь-яка самобутня культура не однорідна, вона має складну структуру, різні елементи якої стягнуті її ядром. Чим різноманітніша національна культура, тим ширші її контакти з іншими культурами, тим популярніша вона у світовій спільноті. Але очевидно також, що, будучи замкнутою в собі, захищеною від світу, вона стає більш одноліною й одновимірною, як свідчать приклади Північної Кореї або Ірану. Як і будь-яка ізольована система, національна культура схильна до зростаючої ентропії.

Але лише в наш час ця мозаїка з окремих культур, що перетинається в усталених утвореннях, стала складатися в один великий килим. Тобто полікультурність набуває нових смислів завдяки зростанню комунікативності культур та інформаційної доступності. Тому, на думку вчених, сьогодні світова культура стає ансамблевою, подібною до орке-

стру, хору, де кожна національна культура веде свою партию. У їх єдиному звучанні твориться масштабна картина загальнолюдських цінностей [11].

Технологічна оснащеність культури сприяє збільшенню темпів і векторів поширення її цінностей на весь світовий простір. Складаються сприятливі умови для діалогу і взаємозбагачення національних культур. Зростає доступність загальнолюдських цінностей – моральних, естетичних, релігійних, їх затребуваність як критерій життєздатності традиційних культур.

Чи можна на тлі вищезазначених суперечностей полікультурного суспільства вирішити проблему культурної ідентичності? Сучасна філософія, культурологія, соціологія та багато інших наук стверджують, що можна.

Семантичне визначення «полі-» щодо культури (від лат. *cultura* – обробіток, розвиток, виховання, освіта, шанування) як множинності тосовно «полікультурного суспільства» підкреслює, з одного боку, рамки, що обмежують простір суспільства, в якому від початку закладені полікультурні відмінності і різноманіття, а з іншого – ущільнення полікультурного простору в процесі диверсифікації і диференціації культурних відмінностей. Це дає нам підставу говорити про полікультурність як принципу ознаку сучасного суспільства. Саме тому особливо значущими виявляються два процеси: стабільності – стійкості (просторової заданості полікультурності) і комунікації (взаємообмінів і міграцій між суб'єктами полікультурних просторів).

Проблема комунікації в полікультурному суспільстві розкривається науковцями через взаємозв'язки, взаємини, контакти суб'єктів культурних відмінностей у дуже широкому спектрі – від Ворога, Чужого й Іншого, до Дружного, Бажаного тощо. Значним чинником впливу стають також процеси дифузії, пов'язані з взаємопроникненням «культурних відмінностей». Проблема стійкості полікультурного суспільства постає як проблема організації його простору, у якому все виразніше затребується порядок, безпека, гарантії життя, права людини, стабільні вектори суспільного розвитку, а також політичних і освітніх ініціатив, дій, що забезпечують культурну та соціальну політику розвитку полікультурного середовища [18]. У сучасних умовах комунікація посилюється зростанням впливу мас-медіа, стереотипами освітнього середовища, культивуванням масових культурних потреб. Динаміка взаємодій сучасних суб'єктів полікультурного суспільства долає кордони соціальних просторів, вторгаючись в інші соціальні моно-світи, території і, за відсутності толерантності та поваги до культури іншого, зумовлює конфлікти і небезпеку взаємного знищення.

Отже, комунікація в полікультурному суспільстві відображає факт мобільності і контактів суб'єктів культурних відмінностей із двох сторін: позитивної і негативної. Очевидно, що мобільність, міграція, зустрічі з Іншою культурою далеко не завжди стають факторами звільнення і розвитку. Стабільність і комунікація в полікультурному суспільстві виявляються надзвичайно суперечливими і взаємопов'язаними феноменами.

Осмилення засад консолідованості товариств, соціокультурної потреби в єдності акцентування нового в розгляді двох аспектів ідентичності «Я» і «Іншого» дозволяє нам зробити висновок, що:

- сучасна соціальна реальність все більше стає простором полікультурним;

- поняття «полікультурне суспільство» найбільш адекватно відображає соціальне різноманіття;

- соціально-філософські концепти відбивають відповідний теоретико-політичний дискурс, покликаний здійснювати ту чи іншу політику: асиміляції, бікультурності, мультикультуралізму тощо на практиці [7].

У соціокультурному житті України принципи полікультурності та поліетнічності декларуються в нормативних документах у галузі освіти (закон «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Концепція 12-річної загальноосвітньої школи», «Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті», «Концепція національного виховання»,

документи ООН, Ради Європи, ЮНЕСКО), у яких зазначається, що навчання та виховання повинні сприяти усвідомленню людиною свого коріння і місця в сучасному світі, прищепленню поваги до інших культур [8]. Цілком очевидно, що культура і свідомість, як вони розуміються в даних документах, не просто близькі, а внутрішньо пов'язані. Адже культуру людської діяльності розуміють як спосіб цілепокладання, як прояв роботи свідомості, як її найголовнішу функцію. Тому осягнення принципу полікультурності в суспільній свідомості – не просто здатність розгортати певні групові смисли, а спроба в ідеалі «безшокового» осмилення полікультурного світу. Мова, звичайно, не про релігійні або ідеологічні переконання, а про психологічну, глибинну спроможність прийняття індивідом Відмінності, що визначає нашу поведінку і корелює з нашою переконаністю в усталеності загальнолюдських цінностей. Цей смисловий стрижень простору культури, що підтримує діалог особистостей і громад та утримує його від розсипання, слугує підставою для раціональної позиції у філософському обґрунтуванні єдності процесу мислення і, отже, принципової єдності підстав для усвідомлення [6].

Тому полікультурна свідомість – це не лише визнання строкатості і мозаїчності світу, а загальний стрижень нашого усвідомлення культурного простору, в якому наші цінності можуть певним чином розташовуватися і заявляти про себе.

З цієї позиції підходи можуть бути різноманітними, часом взаємовиключними. Однак, незважаючи на відмінність і навіть несумісність, всі вони згодні щодо одного: фундаментального розуміння, що є розумним і що не є таким. А.В. Смирнов у своїх дослідженнях відмінностей культур узагальнює найбільш поширену в науковій спільноті думку, що впорядкування цього різноманіття – функція нашої свідомості, а виникнення цілісної картини світу – результат її роботи [17, с. 363]. Хоча ми бачимо Відмінності як розриви цілісності нашого усталеного сприйняття [17, с. 151], філософія обґрунтовує думку, що цілісність – це логіко-змістовна співвіднесеність, що створюється нашою свідомістю, а питання – в тому, як саме, яким чином [17, с. 22].

Розрізнення і специфіка культур є певним актом свідомості, який лише передє необхідності розуміння цілісності, і це потрібно мати на увазі, щоб уникати впливу сталих шаблонів. Адже коли говорять про різні культури і про відмінності між культурами, то вживають словосполучення «культурна специфіка» або його синоніми (культурні особливості тощо). Однак культурна специфіка завжди має змістовний характер, а культурна специфіка передбачає обов'язкову субстанціальну спільність культур, причому така спільність має більш важливе значення, ніж специфіка відмінностей. Як зазначає А.В. Смирнов, подібні загальні речі є водночас і засадничими навіть для чаювання в російській чи то китайській культурі, попри відмінності в чайному церемоніалі, адже «якби організм людини (неважливо, росіянина чи китайця) реагував інакше на ті речовини, що містяться в чаї, то і чаювання, можливо, зовсім не було б; якби вода закипала за температури 30, а не 100 градусів, то чай не заварювався б ні в Китаї, ні в Росії тощо» [17, с. 71].

Отже, ми можемо зробити висновок, що «полікультурність» – це такий принцип функціонування та співіснування в певному соціумі різноманітних етнокультурних спільнот із притаманним їм усвідомленням власної ідентичності, що забезпечує їх рівноправність, толерантність та органічність зв'язку з широкою кроскультурною спільнотою, взаємозбагачення культур, а також наявність та визначення спільної загальнодержавної системи норм та цінностей, які становлять основу громадянської свідомості кожного члена соціуму [16]. «Міжкультурна комунікація характеризується особливостями національного характеру комунікантів, специфікою їхнього емоційного складу, культурно-специфічними особливостями мислення тощо», – зауважує Б.В. Слюцинський [15]. Здатність людини розвиватися на багатокультурній основі, засвоювати нові культурні цінності стає більш соціально значущою, оскільки феномен полі-

культурності вказує і на ті сутнісні джерела свого розвитку, що дозволяють відвести йому роль джерела осмислення принципів цивілізаційної соціокультурної динаміки власне процесу культуротворчості в людській історії і визнати його одним із головних чинників цивілізаційного розвитку людства.

Проведений у роботі аналіз дозволяє зробити такі висновки:

1. Соціально-філософські і міждисциплінарні дослідження вказують на надзвичайно важливі для суспільної свідомості етноспільнот больові точки і достатньою мірою обґрунтовують ефективність раціонального підходу до вирішення проблеми на засадах загальнолюдських цінностей як єдиноможливого шляху їх вирішення. У світлі глобалізаційних процесів сучасності немає жодного сумніву в історичній закономірності і перспективах полікультурного розвитку більшості сучасних державних утворень.

2. Полікультурність як соціальне явище визначається дослідниками історично зумовленим джерелом, що живить, підтримує і зберігає етнокультурне різноманіття, а поняття «полікультурне суспільство» використовується як категорія, що найбільш адекватно відображає сучасне соціально-культурне різноманіття у глобалізованому світі.

3. Принцип полікультурності визначає головні засади функціонування та співіснування в певному соціумі різноманітних етнокультурних спільнот:

- дозволяє зберігати притаманне їм усвідомлення власної ідентичності;
- забезпечує їх рівноправність, толерантність та органічність зв'язку з іншими спільнотами;
- сприяє взаємозбагаченню етнічних культур.

4. Проблема стійкості полікультурного суспільства постає як проблема організації суспільного простору, що гарантує порядок, безпеку, права людини і пов'язується з демократизацією та стабільним вектором розвитку суспільних інститутів, а також політичних і освітніх ініціатив, дій, що забезпечують культурну та соціальну політику розвитку полікультурного середовища.

5. Особливо значущими чинниками дотримання принципу полікультурності як джерела розвитку окремих спільнот є приведення державних законодавств у відповідність до гуманістичних концепцій суспільного розвитку, знаходження демократичних засобів протидії як насильницькій асиміляції, так і сепаратистським тенденціям у сучасних державних утвореннях (забезпечення стабільності розвитку полікультурної спільноти і продуктивної комунікації (взаємообмін між суб'єктами полікультурних просторів).

Література

1. Афанасьєва Л., Муза Є., Колева К., Олексенко Р. Міжкультурний діалог в контексті єднання України. Українознавчий альманах. 2017. Вип. 21. С. 15–20.
2. Афанасьєва Л., Кузнецова А. Інтеркультурна модель як інноваційний чинник розвитку міжкультурної інтеграції міста. Соціологічні студії. 2015. № 1. С. 6–10.
3. Афанасьєва Л. Міжкультурна компетентність як стратегема демократичного розвитку поліетнічної міської громади. Українознавчий альманах. 2017. Вип. 20. С. 62–66.
4. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.
5. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру. М.: Логос, 2003. 350 с.
6. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век. М.: Политиздат, 1991. 413 с.
7. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
8. Культура – суспільство – особистість: навч. посіб. / за ред. Л. Скокової. К.: Інститут соціології НАН України, 2006. 396 с.
9. Kuligowski W. Gdzie coca-cola ożywia zmarłych. URL: <http://www.polityka.pl/gdzie-coca-cola-ozywia-zmarlych/Lead30,1423,193087,16>.

10. Mathews G. Global culture/individual identity: searching for home in the cultural supermarket. London: Routledge, 2000. 228 p.

11. Оганов А.А. Культура в эпоху глобализационных перемен. Соцнауки. 2012. Вып. № 2. URL: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/143591/>.

12. Олексенко Р.И., Молодыхенко В.В., Тараненко Г.Г. Аксиодуховная составляющая в становлении и гармонизации социокультурного бытия человека. Гуманитарный вестник Запорізької державної інженерної академії. 2016. Вип. 65. С. 27–40.

13. Олексенко Р.И., Васюк Ю.А. Особистість в освітньому середовищі, яке динамічно трансформується. Філософські обрії. 2017. Вип. 37. С. 124–135.

14. Олексенко Р.И. Философия устойчивого развития в эпоху глобализации. Гилея: научный вестник. 2015. Вып. 100. С. 175–179.

15. Слюцинський Б.В. Вплив культурних та міжкультурних чинників на комунікаційні процеси розвитку спільноти Приазов'я. Третя наукова конференція: зб. наук. пр. ДонДУУ: «Соціологія управління». Т. VIII. Вип. 3(80). Донецьк: ДонДУУ, 2007. С. 191–198.

16. Слюцинський Б. Полікультурність – основа добросусідства культур. URL: <http://dovidka.biz.ua/polikulturnist-osnova-dobrosusidstva-kultur/>.

17. Смирнов А.В. Типология культур и картина мира. Сознание. Логика. Язык. Культура. Смысл. М.: Языки славянской культуры, 2015. 712 с.

18. Хелд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э., Перратон Дж. Глобальные трансформации. Политика, экономика, культура / перев. с англ. М.: Практика, 2004. 576 с.

19. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. М.: Экономика, 2001. 346 с.

Анотація

Афанасьєва Л. В., Олексенко Р. І. Принцип полікультурності як основа цивілізаційного розвитку сучасного суспільства. – Стаття.

У статті проаналізовано стійкість полікультурного суспільства як проблему організації його простору, у якому все виразніше постають проблеми порядку, безпеки, гарантії права людини на культурне самовизначення. У ході дослідження було виявлено, що полікультурність, з одного боку, об'єднує народи, руйнуючи історичні бар'єри між ними, сприяє науково-технічному прогресу, а з іншого – несе загрозу стирання етнічної і культурної своєрідності, уніфікації життя відповідно до інших стандартів. Тому, на думку авторів, зберігаючи притаманне усвідомлення власної ідентичності, сучасна людина має бути готовою до життя в умовах багатонаціонального полікультурного середовища, до спілкування і співпраці з людьми різних національностей, рас, віросповідань. Цивілізаційний вибір демократичної та європейської України в умовах сьогодення вимагає перегляду традиційних та обґрунтування новітніх засад втілення принципу полікультурності як духовної цінності, створеної людиною в процесі цілеспрямованої діяльності з обміну і трансляції культурних смислів представників різних етносів, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Ключові слова: полікультурність, полікультурне суспільство, глобалізація, суспільство, демократія.

Анотация

Афанасьєва Л. В., Олексенко Р. И. Принцип поликультурности как основа цивилизационного развития современного общества. – Статья.

В статье проанализирована устойчивость поликультурного общества как проблема организации его пространства, в котором все отчетливее возникают проблемы порядка, безопасности, гарантии права человека на культурное самоопределение. В ходе исследования было выявлено, что поликультурность, с одной стороны, объединяет народы, разрушая исторические барьеры между ними, способствует научно-техническому прогрессу, а с другой – несет угрозу стирання этнического и культурного своеобразия, унификации жизни в соответствии с другими стандартами. Поэтому, по мнению авторов, сохраняя присущее осознание собственной идентичности, современный человек должен быть готов

к жизни в условиях многонациональной поликультурной среды, к общению и сотрудничеству с людьми разных национальностей, рас, вероисповеданий. Цивилизационный выбор демократической и европейской Украины в сегодняшних условиях требует пересмотра традиционных и обоснования новых принципов воплощения принципа поликультурности как духовной ценности, созданной человеком в процессе целенаправленной деятельности по обмену и трансляции культурных смыслов представителей разных этносов, что и обуславливает актуальность нашего исследования.

Ключевые слова: поликультурность, поликультурное общество, глобализация, общество, демократия.

Summary

Afanasieva L. V., Oleksenko R. I. Principle of multiculturalism as the basis of civilization development of modern society. – Article.

The article analyzes the problem of stability of the multicultural society, which appears as a problem of organization of its space, in which the problems of the order, security, guaran-

tees of the human right to cultural self-determination are most clearly represented. The study found that multiculturalism, on the one hand, unites people, destroying historical barriers between them, promotes scientific and technological progress, and on the other hand, it threatens the eradication of ethnic and cultural identity, unification of life in accordance with other standards. Therefore, in the opinion of the authors, preserving the inherent awareness of their own identity, the modern man must be ready for life in a multi-ethnic multicultural environment, for communication and cooperation with people of different nationalities, races, and religions based on the principles of multiculturalism. The civilized choice of democratic and European Ukraine in today's conditions requires revision of the traditional and substantiation of the new principles of the implementation of the principle of multiculturalism as a spiritual value created by man in the process of purposeful activity on the exchange and translation of cultural meanings of representatives of different ethnic groups, which determines the relevance of our research.

Key words: multiculturalism, multicultural society, globalization, society, democracy.